

FILIP PRESSEISEN

Instytut Muzyki Kościelnej, Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Problematyka konserwatorska
późnoromantycznego instrumentarium
na przykładzie organów piszczalkowych
Antoniego Szymańskiego opus 272 z 1916 r.
w kościele pw. św. Wojciecha Biskupa
i Męczennika w Uhowie: przyczyny zaniedbań,
stan obecny, kierunki działań

Słowa kluczowe: organy, Szymański, Uhowo, organmistrzostwo, konserwacja
Key words: pipe organ, Szymanski, Uhowo, organbuilding, conservation

WPROWADZENIE

Organy piszczalkowe powstałe w epoce późnego romantyzmu zagrożone są współcześnie, wskutek wielu czynników, utratą wartości artystycznych. Pomimo tego, iż stanowią niezaprzeczalne świadectwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego, w wyniku realizacji założeń ideologicznych reformy Ruchu Organowego (*Orgelbewegung*) i powojennego ukierunkowania praktyki wykonawczej na muzykę epok wcześniejszych, częstym zjawiskiem – na pograniczu błędu poznawczego – jest wartościowanie organów późnoromantycznych jako gorszych pod względem jakości brzmienia oraz technologii budowy od tych powstałych w epoce baroku¹.

Opóźnienie w transferze technologii organmistrzowskich z Zachodu, wynikiem z powojennego układu sił w Europie i ograniczeń systemu totalitarnego do 1989 r., przyczyniło się do zachowania w Polsce wielu zabytkowych organów późnoromantycznych. O wręcz systemowej destrukcji romantycznego instrumentarium w Niemczech świadczy chociażby fragment przedmowy z 1993 r. umieszczonej w pokonferencyjnej monografii dot. zagadnień prac konserwatorskich przy

organach pneumatycznych w Berlinie: „po drugiej wojnie światowej, w ramach reformy organowej, organy pneumatyczne były często usuwane, zbyt często nawet wtedy, gdy były w pełni sprawne technicznie”².

Rozpoczęty po II wojnie światowej proces świadomego usuwania ze świątyń organów romantycznych (uznanych za bezwartościowe) stanowił następstwo też ogłoszonych w manifestie *Orgelbewegung* w 1933 r. oraz ich rozwinięcia przez powstałą pięć lat później Roboczą Grupę ds. Organów³. Wypracowany wówczas typ nowego instrumentu całkowicie zerwał z tradycją budownictwa organowego poprzednich epok – zarówno baroku, jak i romantyzmu:

W końcu tezy sformułowane w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. dotyczące budownictwa organowego obowiązywały aż do naszych czasów: opracowany wówczas typ organów barokowych, z ich wymuszonym „ukierunkowaniem na Północ”, przez długi czas stanowił jedyny ideał nowo budowanych instrumentów i uważany był za pozytywny kontrast w stosunku do organmistrzostwa romantycznego, ocenianego jako dekadentkie, co spowodowało, iż podczas prowadzenia prac konserwatorskich przy zabytkowych instrumentach romantycznych do dnia dzisiejszego w miejsce właściwej konserwacji i restauracji zazwyczaj przeprowadza się przebudowę lub nawet budowę od nowa, tym samym „ekspresyjny” świat dźwięków zostaje bez wahania zastąpiony „obiektywnym”. W ten sposób wielokrotnie wspańnię brzmienie organów romantycznych zostaje bezpowrotnie utracone⁴.

W Polsce, dzięki opóźnieniu asymilacji idei Ruchu Organowego, odnaleźć można wciąż olbrzymią liczbę organów romantycznych z oryginalnie zachowaną warstwą techniczną oraz nienaruszoną koncepcją brzmieniową.

W niniejszym artykule ten specyficzny rodzaj instrumentarium zostanie omówiony na przykładzie niewielkich organów znajdujących się w kościele pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Uhowie⁵, pochodzących z warsztatu Antoniego Szymańskiego. Najpierw jednak pokrótce zostanie dookreślone, czym charakteryzują się organy romantyczne.

ORGANY ROMANTYCZNE

Fundament leżący u podstaw ideałów brzmieniowych organów epoki romantyzmu, zarówno w odmianie francuskiej, jak i niemieckiej, opisał Roland Eberlein w swej *Historii organów*. Wskutek nowej praktyki rejestracyjnej w XIX w. „organy stały się instrumentem do obrazowania różnorodnej dynamiki”⁶ oraz naśladowania praktyki instrumentacji stosowanej w muzyce orkiestrowej tego stulecia – podstawowe brzmienie tworzyły smyczki, a w muzycznych kulminacjach dodawano do nich instrumenty dęte drewniane oraz mocne instrumenty dęte blaszane⁷. Nowy ideał brzmieniowy opierał się przez to na zwiększeniu liczby głosów o niskim stopaży w celu imitacji orkiestry.

Związane z tym zwiększone zapotrzebowanie na ilość wiatru organowego generowanego w miechach doprowadziło do stworzenia dwóch

konstrukcji: wiatrownicy rejestrowej z zaworami w formie stożków oraz traktury pneumatyczno-rurkowej⁸.

Zaletami wiatrowni stożkowej wynalezionej przez Eberharda Friedricha Walckera w pierwszej połowie XIX w. było – oprócz zlikwidowania problemu spadku ciśnienia przy dołączaniu większej liczby głosów o niskim stopażu – umożliwienie wykonawcy dynamicznej gry na organach oraz kontrola szerszego niż w przypadku wiatrownic tonowych zakresu otwarcia zaworów podłączonych mechanicznie do stołu gry.

Z uwagi na sprawiającą dyskomfort podczas gry zależność liczby załączonych registrów i ciężaru nacisku klawiszy, pod koniec XIX w. opracowano nowy typ traktury – w miejsce mechanicznego sprzęgu klawisza i zaworu uruchamiającego wlot powietrza do piszczałek zastosowano pneumatyczny przekaz impulsu grającego, całkowicie likwidując opór klawiszy i umożliwiając komponowanie dzieł o większych wymaganiach pod względem techniki gry na instrumencie.

Udoskonalenia te, będące pokłosiem rewolucji przemysłowej, pozwoliły na budowanie w instrumentach zestawów brzmieniowych imitujących orkiestrę symfoniczną. Paleta dysponowanych głosów o tym samym stopażu, różniących się jednak barwą i dynamiką, pod koniec XIX w. zaczęła przypominać paletę malarzką, w której poszczególne barwy w układzie horyzontalnym tworzyły nowe odcienie sonorystyczne poprzez uzupełnianie się tonów harmoniczných. Wyodrębnienie konkretnych tonów składowych w piszczałkach nastąpiło wskutek modyfikacji parametrów intonacyjnych piszczałek oraz zmiany ich konstrukcji w stosunku do epok wcześniejszych⁹.

JÓZEF, JAN, ANTONI SZYMAŃSCY

Wspomniane nowinki techniczne były dość szybko adaptowane przez polskich organmistrzów. Do tego grona należeli m.in. bracia Szymańscy, zaliczani do drugiego pokolenia tzw. szkoły warszawskiej: Jan (ur. 1864, zm. po 1909) oraz Antoni (ur. ok. 1870, zm. po 1923¹⁰), kontynuowali tradycje rzemieślnicze swego ojca, Józefa Szymańskiego (1828–1892), odznaczonego za swą działalność organmistrzowską złotym medalem na Wystawie Powszechnej w 1885 r. w Warszawie¹¹.

Po jego śmierci, młodszy z braci, Antoni, na dwa lata przeprowadził się do Płocka, pracując w fabryce Wacława Przybyłowicza¹². W 1895 r. starszy z braci – jako pierwszy polski organmistrz – zbudował instrument o trakturze pneumatycznej. W opisie ks. Edwarda Gumowskiego zamieszczonym w „Przeglądzie Katolickim” w 1898 r. odnaleźć można zalety nowej traktury, wśród których wymieniono stabilność regulacji niewrażliwej na zmiany mikroklimatyczne oraz brak opóźnienia:

Mechanizm pneumatyczny pod wieloma względami ma zupełną przewagę nad ligaturowym [...]. Wszystko tu zastępują rurki metalowe [...] Przesrzeń w prowadzeniu powietrza do piszczałek, bliska lub dalsza, nie robi żadnej różnicy w opóźnieniu, ale działa prawidłowo z chwilą naciśnięcia

**NAJSTARSZA
FABRYKA ORGANÓW
KOŚCIELNYCH**

**Antoniego ==
= Szymańskiego**

Prowadzona pod osobistym kierunkiem.

Firma egzystuje od 1861 r.

**Warszawa,
Chłodna 34.**

1. Reklama fabryki organów Antoniego Szymańskiego zamieszczona w „Przeglądzie Katolickim” w 1914 r. Źródło: *Reklama fabryki organów Antoniego Szymańskiego*, „Przegląd Katolicki: tygodnik poświęcony sprawom religijnym, społecznym i kulturalnym” 6 VI 1914, t. 52, nr 23, ACADEMICA – Cyfrowa wypożyczalnia międzybiblioteczna książek i czasopism naukowych, <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=1&uid=51219626> [dostęp: 24.09.2025]

Advertisement for Antoni Szymański's organ workshop published in “Przegląd Katolicki” in 1914. Source: *Advertisement for Antoni Szymański's organ factory*, “Przegląd Katolicki: weekly magazine devoted to religious, social, and cultural issues” 6 VI 1914, vol. 52, no. 23, ACADEMICA – Digital interlibrary loan service for books and scientific journals, <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=1&uid=51219626> [accessed: 24.09.2025]

klawisza. Manipulacja takiego wynalazku, gdzie przeważnie metal zastępuje drewnne części, jest obojętna na wszelkie zmiany atmosferyczne. Klawiatura, raz uregulowana, pozostaje zawsze w jednej mierze regularności¹³.

Jan wraz z Antonim utworzyli w Warszawie w 1901 r. spółkę pod nazwą „Bracia Szymańscy”, jednak rozwiązali ją już rok później¹⁴. Według Wiktora Łyżaka w 1914 r., z uwagi na zamieszczoną w „Przeglądzie Katolickim” reklamę warsztatu, Jan zaniechał działalności lub nie żył¹⁵.

Pracom Antoniego Szymańskiego nie poświęcono do tej pory osobnej monografii zawierającej spis wybudowanych instrumentów.

2. Organy piszczalkowe
A. Szymańskiego
w kościele pw. Wojciecha
BM w Uhowie, 2024.
Fot. F. Presseisen
**A. Szymański's pipe
organ in St. Adalbert's
Church in Uhowo, 2024.
Photo by F. Presseisen**

ORGANY SZYMAŃSKIEGO W UHOWIE

Do zachowanych organów piszczalkowych wybudowanych przez A. Szymańskiego należy instrument w kościele pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Uhowie. Organy ulokowano w centrum empyry organowej po zachodniej stronie świątyni.

Szafa organowa wzniesiona w stylu neogotyckim składa się z dwóch kondygnacji. Dolną stanowi płycinowa podbudowa, na której umieszczono prospekt składający się z pięciu części wydzielających pola piszczalkowe. Centralna oraz zewnętrzne zamknięte ostrymi łukami z ażurowymi wimpergami zdobionymi żabkami, flankowane przez wąskie wieżyczki z fialami zwieńczone kwiatonami.

Pomiędzy nimi znajdują się niższe segmenty z poziomymi naszczytnikami. Całość utrzymana w ciemnobrązowej kolorystyce.

W stole gry umieszczono tabliczkę znamionową pozwalającą na dokładne datowanie instrumentu: „Antoni Szymański | Warszawa | Chłodna 34 | Nr 272 | 1916”. Dyspozycja instrumentu przedstawia się następująco:

Tabela 1. Dyspozycja organów A. Szymańskiego w kościele pw. św. Wojciecha BM w Uhowie

Specification of the A. Szymański pipe organ in the Church of St. Adalbert, Bishop and Martyr, in Uhowo

Manual C–F ³	Pedał C–d ¹
Burdon 8'	Subbas 16'
Salicet 8'	
Dolce 8'	
Flet dolce 8'	
Sal. Flet 8'	
Pryncypał 4'	

Źródło: oględziny własne w lipcu 2024 r.

Organy posiadają siedem głosów labialnych, utworzonych z realnych pięciu rzędów piszczałek, rozdysponowanych na dwie sekcje: manualową oraz pedałową, umieszczonych na wiatrownicach stożkowych, do których impuls z wolnostojącego stołu gry transmitowany jest za pomocą pneumatycznej traktury typu tłoczącego. Kontuar wyposażony w jeden manual o zakresie C–F³ (54 klawisze o standardowej kolorystyce nakładek klawiszy diatonicznych i chromatycznych) oraz klawiaturę pedałową (zakres C–d¹, 27 klawiszy), o pełnym zakresie wielkiej oktawy. Grający zwrócony jest twarzą w kierunku ołtarza.

Zasilanie w powietrze następuje wskutek generowania przez umieszczoną poza szafą organową elektryczną dmuchawę od strony zachodniej wiatru organowego transmitowanego przez wychodzący od strony zachodniej drewniany kanał podłączony do wtórnej przepustnicy, stabilizowanego za pomocą miecha umieszczonego wewnątrz instrumentu.

Nazwy głosów na włącznikach registrowych odpowiadają charakterystyce i konstrukcji piszczałek w większości umocowanych w ławeczkach:

1. BURDON 8' – piszczałki kryte drewniane osadzone bezpośrednio na klocu, bez ławeczek; półokrągłe labia, sygnatury tonowe na forsziągach, toczzone szpunty. Część piszczałek nieoryginalnych, jednak zrekonstruowanych zgodnie ze wzorem oryginału;
2. SALICET 8' – piszczałki cylindryczne otwarte o wąskiej menzurze z wciskanymi półokrągłymi labiami; rdzenie ząbkowane sztancą, nad labium sygnatury tonowe i rejestrowe (litera S). Piszczałki noszą ślady

zalutowania oryginalnych wycięć okienek ekspresyjnych obok linii lutowania, po drugiej stronie linii umieszczone wtórne wycięcia oraz nieprecyzyjnie nawinięte ślimacznice;

3. DOLCE 8' – od d¹, piszczałki cylindryczne otwarte o wąskiej menzurze z wciskanymi labiami i rdzeniami ząbkowanymi sztancą, nad labiami sygnatury tonowe i rejestrowe (litera D). Piszczałki noszą ślady zalutowania wycięć okienek ekspresyjnych, sytuacja analogiczna do Salicetu;
4. FLET DOLCE 8' – C-cis¹ transmisja Burdonu, od d¹ transmisja Dolce;
5. SAL. FLET 8' – C-cis¹ transmisja Salicetu, od d¹ transmisja Burdonu;
6. PRYNCYPAL 4' – piszczałki cylindryczne otwarte z wciskanymi labiami i rdzeniami ząbkowanymi sztancą, nad labium sygnatury tonowe i rejestrowe (litera O jak oktawa). Piszczałki noszą identyczny sposób opracowania okienek ekspresyjnych;
7. SUBBAS 16' – piszczałki drewniane kryte z półokrągłymi labiami.

Sposób wykonania wielu piszczałek metalowych posiada typowe cechy budownictwa organowego epoki romantyzmu w postaci wyposażenia piszczałek w pomoce intonacyjne ułatwiające kształtowanie brzmienia przy zastosowaniu wąskiej menzury, dużego napięcia sztancowanych naciąg rdzeni, regulacji formantu brzmienia za pomocą okienek ekspresyjnych oraz korekty stroju za pomocą ślimacznicy.

Instrument wyposażono w połączenie pedałów, superoktawowe I/I oraz dwie kombinacje stałe (*p*, *f*), z mechanizmem tremolo i odłączonym rejestrem tympan, imitującym kotły. Cechy konstrukcyjne poszczególnych elementów wskazują na budownictwo przełomu XIX i XX w. W piszczałkach zauważalne ślady trwałych przestrojeń, natomiast warstwa brzmieniowa instrumentu tworzy homogeniczną całość, a organy regularnie używane są podczas sprawowanych w świątyni liturgii i nabożeństw.

Co warto jest podkreślenia, dyspozycja głosów w uhowskich organach stanowi przykład unikatowego, ciekawego i przemyślanego zwiększenia możliwości brzmieniowych za pomocą transmisji wykorzystujących podział na rejestr basowy i dyszkantowy trzech głosów (Burdon, Salicet, Dolce), pozwalających na gradacje dynamiczne.

STAN INSTRUMENTU W 2024 R.

W momencie oględzin instrumentu przez autora niniejszego artykułu w lipcu 2024 r. instrument wykazywał wiele usterek technicznych: nieprecyzyjne działanie stożków niewracających na pozycje spoczynkowe, niezgodny ze sztuką organmistrzowską sposób wklejenia konduktów traktury gry podczas doraźnych remontów, brak odpowiedniej regulacji i stabilizacji wielu elementów technicznych, listew tonowych i grzebieni prowadzących. Część piszczałek leżała na wiatrownicy wyjęta z ławeczek.

Instrument charakteryzował się znacznym stanem rozstrojenia i relatywnie cichym wolumenem brzmienia części dyszkantowej 8-stopowego Burdonu. Jako przyczyny tego stanu rzeczy należy upatrywać zarówno znaczne porażenie

3. Zespół brzmieniowy organów A. Szymańskiego w kościele pw. św. Wojciecha BM w Uhowie, 2024.

Fot. F. Presseisen

Pipe material in A. Szymański's organ in St. Adalbert's Church in Uhowo, 2024.

Photo by F. Presseisen

piszczałek działaniem drewnojadów (widoczne otwory wylotowe i ślady żeru), jak też zablokowanie szpuntów piszczałek krytych. Miech uhowskich organów pracował nierówno, przechylając się na stronę południowo-zachodnią; podczas doraźnych prac naprawczych w przeszłości odłączono mechanizm awaryjnego zaworu upuszczającego powietrze w przypadku nadmiernego napełnienia miecha.

Na metalowych konduktach zauważono ustawione zbiorniki z wodą, mające na celu poprawę wilgotności w szafie organowej. Z biegiem czasu ich ciężar może przyczynić się do spłaszczenia konduktów oraz zmniejszenia ich drożności.

Organy są silnie zakurzone oraz porażone przez drewnojady. Noszą też ślady kilku remontów, z których część została wykonana w sposób fachowy (o czym świadczy sposób uzupełnienia brakujących piszczałek drewnianych), natomiast część w sposób daleki od profesjonalizmu¹⁶. Dalsze postępujące zakurzenie i zapylenie organów przyczyni się do pogorszenia ich brzmienia oraz utrudni przeprowadzanie korekt stroju przez zmianę parametrów intonacyjnych i wysokości brzmienia. Drewnojady mogą po pewnym czasie doprowadzić do zwiększenia nieszczelności, włącznie z wydrążeniem perforacji pomiędzy przegrodami registrowymi.

Warto przytoczyć tu stwierdzenie Martina Rosta z Baltisches Orgel Centrum (BOC) w Stralsundzie dotyczące często spotykanego współcześnie braku dbałości o instrumenty romantyczne:

W każdym razie daleko nam jeszcze do tego, aby traktować organy romantyczne, czyli instrumenty wybitnych budowniczych organów z przełomu XIX i XX wieku, jako nienaruszalne dzieła artystyczne, które można oceniać na podstawie równie dopracowanej, kompleksowej (a zatem również doskonałej) sztuki wykonawczej i ducha artystycznego, jak na przykład organy Schnitgera lub Silbermanna¹⁷.

Za przyczyny wewnętrzne postępującej degradacji instrumentu uznać należy przede wszystkim niewłaściwie przeprowadzone naprawy, urazy mechaniczne będące ich następstwem oraz czynniki biologiczne w postaci żeru owadów szkodników drewna. Skutki działania wymienionych czynników niszczących dotyczą praktycznie każdego elementu instrumentu. W wielu elementach drewnianych zauważalne otwory wylotowe drewnojadów oraz ślady ich żeru wskazują na osłabienie strukturalne drewna. Efektem nieprofesjonalnej próby napraw jest zastosowanie wtórnych uzupełnień konduktów traktury pneumatycznej wykonanych z materiału sztucznego.

ZALECANE KIERUNKI DZIAŁAŃ

Organy Szymańskiego w Uhowie prezentują – mimo skromnych rozmiarów – niezaprzeczalną wartość artystyczną, historyczną, będąc świadectwem dziedzictwa materialnego, niematerialnego, lokalnego oraz regionalnego. W interesie społecznym, ze względu na znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego regionu, leży zapewnienie warunków umożliwiających zachowanie tego obiektu dla

przyszłych pokoleń. Zasadne będzie przytoczenie postulatu Mariana Dorawy, inicjatora ochrony i konserwacji instrumentów w Polsce:

Zabytkowe instrumenty organowe wymagają szczególnej opieki i ochrony ze strony organisty jako bezpośredniego użytkownika, a przede wszystkim konserwatora zabytków, który powinien je włączyć do posiadanego rejestru zabytków ruchomych¹⁸.

Romantyczny charakter organów, stopień skomplikowania ich budowy wyklucza doraźne remonty bez kompleksowego podejścia w systemie warsztatowym zgodnie ze słowami organmistrza Christiana Schefflera: „Tylko kompleksowa renowacja instrumentu pneumatycznego ma naprawdę sens. Oprócz wspomnianych membran dotyczy to również całego stołu gry, wszystkich urządzeń pneumatycznych i dyspozycji”¹⁹.

Organy stanowią cenny zabytek polskiej myśli organmistrzowskiej początku XX w., z unikatowym rozwiązaniem transmisji części głosów, o wysokiej wartości brzmieniowej. Autor artykułu wyraża nadzieję, że w przyszłości instrument ten zostanie wpisany do rejestru zabytków, co umożliwi przeprowadzenie badań, właściwe udokumentowanie, a następnie wykonanie prac konserwatorskich i restauratorskich w celu zabezpieczenia i utrzymania organów Szymańskiego oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie. Umożliwi to – z uwagi na fakt, że muzyka stanowi integralną część liturgii – pełne funkcjonowanie podczas sprawowanych mszy św. oraz nabożeństw, korzystanie z nich w sposób zapewniający trwale zachowanie ich wartości, popularyzowanie ich brzmienia i upowszechnianie wiedzy o nich oraz ich znaczeniu dla lokalnej historii i kultury.

BIBLIOGRAFIA

- Dorawa M., *Potrzeba ochrony i konserwacji zabytkowych organów*, „Ochrona Zabytków” 1970, t. 23, nr 2.
- Eberlein R., *Historia organów*, przeł. zespół redakcyjny, Kraków 2024.
- Gołos J., *Warszawskie organy. Historia i zabytki*, t. 2, Warszawa 2023.
- Gumowski E., *Kościół i organy w Rokicie pod Warszawą*, „Przegląd Katolicki” 1898.
- Jabłoński K.A., *Wielki ruch budowlany w latach 1895–1914 w granicach obecnej archidiecezji białostockiej*, „Studia Teologiczne” 2002, t. 20.
- Kaufmann M.G., *Orgel und Nationalsozialismus. Die ideologische Vereinnahmung des Instrumentes im „Dritten Reich”*, Kleinblittersdorf 1997.
- Lubicz-Łapiński Ł., *Łapy i ich mieszkańcy. Zaścianki Łapińskich w XV–XVIII w.*, Białystok 2004.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, t. 12: woj. białostockie, z. 3: pow. białostocki, red. K. Kolendo-Korczak, M. Zgliński, Warszawa 2016.
- Łyjak W.Z., *Organy na Mazowszu w diecezji Płockiej od 1818 do 1925 roku*, Płock 2008.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Koperta organowa Uhowo*, sygn. PDL 000 000 011 601, 1979, b.p.
- Presseisen F., *Zagadnienie dynamicznej interpretacji twórczości organowej Maxa Regera w kontekście charakterystyki brzmieniowej późnoromantycznych instrumentów oraz współcześnie budowanych organów*, „Pro Musica Sacra” 2016, t. 14.

Restaurierung pneumatischer Orgeln. Bericht über die Tagung der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Orgeldokumentation in Berlin am 6. August 1993, Hrsg. U. Pape, Berlin 1995.

Rost M., *Spätromantische Orgeln als Schlüssel für das Verständnis des Orgelrepertoires der Zeit um 1900 und seiner Interpreten*, [w:] *Restaurierung pneumatischer Orgeln. Bericht über die Tagung der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Orgeldokumentation in Berlin am 6. August 1993*, Hrsg. U. Pape, Berlin 1995.

Scheffler Ch., *Restaurierung pneumatischer Instrumente – Probleme und Erfahrungen*, [w:] *Restaurierung pneumatischer Orgeln. Bericht über die Tagung der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Orgeldokumentation in Berlin am 6. August 1993*, Hrsg. U. Pape, Berlin 1995.

PRZYPISY

¹ Założenia przedstawione w dokumencie *Kirchenmusik in dritten Reich*, „Zeitschrift für Musik” 1933, t. 100, s. 599. Zob. M.G. Kaufmann, *Orgel und Nationalsozialismus. Die ideologische Vereinnahmung des Instrumentes im „Dritten Reich”*, Kleinblittersdorf 1997, s. 61–62.

² Tłum. własne. W oryg.: „Nach dem zweiten Weltkrieg wurden im Zuge der Orgelreform pneumatische Orgeln oft beseitigt, zu oft auch dann, wenn sie technisch völlig in Ordnung waren”. U. Pape, *Vorwort*, [w:] *Restaurierung pneumatischer Orgeln. Bericht über die Tagung der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Orgeldokumentation in Berlin am 6. August 1993*, Hrsg. U. Pape, Berlin 1995, s. 7.

³ W oryg.: *Orgel-Arbeitsgemeinschaft der Hitlerjugend*. M.G. Kaufmann, *Orgel...*, s. 126–135.

⁴ Tłum. własne. W oryg.: „Schließlich galten die in den 1920er und 1930er Jahren in Bezug auf den Orgelbau aufgestellten Thesen bis in unsere Tage hinein: So war de damals entwickelte Typus der barockisierenden Orgel mit seinen zwanghaft «aufgenordeten» Dispositionen über lange Zeit hinweg das alleinige Ideal für Orgelneubauten und bewirkte als gleichsam positives Gegenbild zu dem als dekadent bewerteten romantischen Orgelbau, daß bei Instandsetzungen und Reparaturen der Instrumente aus der Epoche der Romantik bis in unsere Tage anstelle der sachgemäßen Restaurierung in der Regel ein Umbau oder gar Neubau stattfindet und damit die «expressive» zu Gunsten der «objektiven» Klangwelt bedenkenlos getilgt wird. Die vielfach grandiosen Klangbilder romantischer Orgeln gingen und gehen auf diese Weise unwiederbringlich verloren”. Tamże, s. 317.

⁵ Zob. K.A. Jabłoński, *Wielki ruch budowlany w latach 1895–1914 w granicach obecnej archidiecezji białostockiej*, „Studia Teologiczne” 2002, t. 20, s. 468–469; Ł. Lubicz-Łapiński, *Łapy i ich mieszkańcy. Zasiłki Łapińskich w XV–XVIII w.*, Białystok 2004.

⁶ R. Eberlein, *Historia organów*, Kraków 2024, s. 339.

⁷ Tamże, s. 367–368.

⁸ Autor artykułu świadomie pomija mechanizm dżwigni Barkera jako budowany i zachowany na terenie Polski w marginalnym stopniu.

⁹ Piszczalki wyposażono w nowe pomoce intonacyjne w postaci wycięć ekspresyjnych, rolek i wałków, bródek oraz dostoików w formie ślimacznic. Zestawienie cech romantycznego stylu niemieckiego budownictwa organowego w latach 1840–1933 ze współczesnym stylem budownictwa po 1933 r. ukazano w artykule poświęconym związkom organów późnoromantycznych z twórczością organową Maxa Regera. Zob. F. Presseisen, *Zagadnienie dynamicznej interpretacji twórczości organowej Maxa Regera w kontekście charakterystyki brzmieniowej późnoromantycznych instrumentów oraz współczesnie budowanych organów*, „Pro Musica Sacra” 2016, t. 14, s. 138.

¹⁰ J. Gołos, *Warszawskie organy. Historia i zabytki*, t. 2, Warszawa 2023, s. 240.

¹¹ J. Szymański uważany był za jednego z najlepszych ówczesnych organmistrzów, potwierdzały to opinie Karola Augusta Freyera (1801–1883) oraz organmistrza Jana Śliwińskiego (1844–1903). Tamże, s. 241.

¹² W.Z. Łyjak, *Organy na Mazowszu w diecezji Płockiej od 1818 do 1925 roku*, Płock 2008, s. 177–178; 251–252.

- ¹³ E. Gumowski, *Kościół i organy w Rokicie pod Warszawą*, „Przegląd Katolicki” 1898, s. 570, cyt. za: tamże, s. 253.
- ¹⁴ Świadczy o tym zawiadomienie w czasopiśmie „Śpiew Kościelny” nr 19 i 20 z 1902 r. Nazwę spółki określono jako „FABRYKA ORGANÓW KOŚCIELNYCH istniejąca od r. 1861, odznaczona medalem Złotym na Wystawie Powszechnej Warszawskiej r. 1885”. W.Z. Łyjak, *Organy...*, s. 256.
- ¹⁵ Tamże, s. 260.
- ¹⁶ Świadczą o tym m.in. rozerwanie tylnej ściany jednej z puszczalek drewnianych przez zastosowanie zbyt długich wkrętów mocujących forszlągi, chaotycznie nawinięte rolki strojeniowe, zastosowanie niewłaściwych materiałów przyczyniających się do utrudnionych prac w przyszłości oraz słyszalnych już teraz nieszczelności w systemie zaopatrzenia w powietrze.
- ¹⁷ Tłum. własne. W oryg.: „Wir sind jedenfalls noch weit entfernt davon, die romantische Orgel, also die Instrumente der hervorragenden Orgelbauer des ausgehenden 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts, als unantastbare Gesamtkunstwerke, denen eine ebenso abgerundete, vollständige (und demnach auch vollkommene), der Musizierpraxis entsprechende und von künstlerischem Geist getragene Konzeption zugrunde liegt wie etwa einer Orgel Schnitzers oder Silbermanns, zu bewerten”. M. Rost, *Spätromantische Orgeln als Schlüssel für das Verständnis des Orgelrepertoires der Zeit um 1900 und seiner Interpreten*, [w:] *Restaurierung pneumatischer Orgeln...*, s. 27.
- ¹⁸ M. Dorawa, *Potrzeba ochrony i konserwacji zabytkowych organów*, „Ochrona Zabytków” 1970, t. 23, nr 2, s. 126.
- ¹⁹ Tłum. własne. W oryg.: „Nur eine umfassende Restaurierung eines pneumatischen Instrumentes ist wirklich sinnvoll. Das betrifft also neben den erwähnten Membranen auch den gesamten Spieltisch, alle pneumatischen Apparate und die Disposition”. Ch. Scheffler, *Restaurierung pneumatischer Instrumente – Probleme und Erfahrungen*, [w:] *Restaurierung pneumatischer Orgeln...*, s. 40.

RESTORATION PROBLEMATIC OF LATE ROMANTIC INSTRUMENTS ON THE EXAMPLE OF ANTONI SZYMAŃSKI’S PIPE ORGAN OPUS 272 FROM 1916 IN ST. ADALBERT’S CHURCH IN UHOWO: CURRENT CONDITION, POSSIBLE COURSES OF ACTION

The article discusses the issues related to the contemporary approach to the conservation of late Romantic pipe organs, using the example of an instrument built by Antoni Szymański (opus 272) in 1916, located in the Church of St. Adalbert (St. Wojciech), Bishop and Martyr, in Uhowo. The article presents the current technical condition of the instrument, its unique construction, and proposed conservation measures aimed at preserving the organ-building and sound heritage of this historical instrument.